

УДК 341.62

ГУЛЛЬСЬКИЙ ІНЦИДЕНТ: ЯК ВСЕСВІТНЯ ТРАГЕДІЯ ДАЛА ПОШТОВХ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

GUL INCIDENT: HOW THE WORLD TRAGEDY GAVE THE IMPULSE TO THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL LAW

Іванов А.Г.,

*аспірант кафедри міжнародного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У статті досліджено особливості становлення й розвитку інституту обслідування в міжнародному праві. Проаналізовано вплив Гулльського інциденту як першого випадку звернення до слідчих комісій на формування інституту обслідування в міжнародному праві. Розглянуто обставини Гулльського інциденту. Визначено роль Гулльського інциденту в прийнятті Конвенції про мирне врегулювання міжнародних спорів 1907 року.

Ключові слова: інститут обслідування, міжнародні слідчі комісії, Гулльський інцидент, міжнародні спори, розв'язання міжнародних конфліктів.

В статье исследованы особенности становления и развития института об-следования в международном праве. Проанализировано влияние Гулльского инцидента как первого случая обращения к следственным комиссиям на фор-мирование института обследования в международном праве. Рассмотрены обстоятельства Гулльского инцидента. Определена роль Гулльского инцидента в принятии Кон-венции о мирном разрешении международных споров 1907 года.

Ключевые слова: институт обследования, международные следственные комиссии, Гулльский инцидент, международные споры, решение международных конфликтов.

The article examines the specific characteristics of substance and development of investigation in international law. It analyzes the influence of the Gul incident, as the first case of appeal to the commissions of inquiry, on the formation of the investigation in international law. It emphasizes the circumstances of the Gul incident. It determines the role of the Gul incident in the adoption of the Convention for the Pacific Settlement of International Disputes of 1907.

Key words: investigation, international commissions of inquiry, Gul incident, international disputes, settlement of international conflicts.

Актуальність теми. З прадавніх часів людство звикло розв'язувати конфлікти за допомогою сили. Численна боєздатна армія завжди була і є вагомим аргументом у міжнародних суперечках, а перемога у війні – беззаперечним засобом досягнення мети, хоча б і ціною людських життів. Проте в ході історії міжнародна спільнота все ж почала замислюватися над іншим, мирним, шляхом вирішення спорів.

Розвиток ідеї мирного врегулювання міжнародних суперечок загалом та інституту обслідування зокрема бере свій початок із прадавніх часів, коли заборони застосування сили не існувало взагалі й міжнародне право не покладало на держав обов'язку вирішення спорів мирними засобами.

Однак нормативно-правового закріплення та формального визначення обов'язок держав вирішувати спори мирними засобами, в тому числі шляхом звернення до інституту обслідування, набув у кінці XIX – початку

XX століття. Цьому сприяли Гаазькі конференції 1899 та 1907 років, трагічна подія, що сталася поблизу мілини Доггер-банки в Північному морі в період між зазначеними Конференціями.

Темацією мирних засобів вирішення міжнародних спорів загалом і процедури обслідування зокрема займалися такі видатні вчені-міжнародники, як Ф. Мартенс, Г. Кельзен, Я. Броунлі, Е.А. Пушмін, О.М. Ладженський, А.П. Мовчан, Л.М. Анісімов, А.Х. Абашидзе, А.М. Солнцев та інші.

Метою статті є аналіз процесу становлення такого мирного засобу вирішення міжнародних спорів, як процедура встановлення фактів, на перших етапах його розвитку та оцінювання впливу на це такої історичної події, як Гулльський інцидент.

Виклад основного матеріалу. Процедура встановлення фактів може називатися по-різному: «встановлення

фактів», «обслідування», «обстеження», «розслідування», «слідчі комісії з установлення фактів», «міжнародна слідча процедура» тощо. Стаття 33 Статуту ООН передбачає: «Сторони, що беруть участь у будь-якому конфлікті, продовження якого могло б загрожувати підтримці міжнародного миру й безпеки, повинні насамперед намагатися вирішити конфлікт шляхом переговорів, обстеження, посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звертання до регіональних органів або угод чи інших мирних засобів на власний вибір». Тим самим Статут визнає слідчі комісії одним із засобів мирного врегулювання міжнародних спорів.

Загалом цей засіб мирного врегулювання суперечок використовується, коли сторони розходяться в оцінці фактичних обставин, що призвели до спору. П.В. Маланчук пише: «Багато міжнародних спорів точаться виключно на питаннях факту, і неупереджене розслідування є добрим шляхом поменшити напруженість і сферу суперечностей між сторонами. Після деякого часу переговорів держави іноді можуть погодитися на призначення для проведення розслідування неупередженого органу. Мета такого розслідування полягає в неупередженому встановленні спірних фактів і, отже, підготовці шляху до переговорного врегулювання» [1, с. 382].

У подібних випадках держави, між якими виник спір, можуть домовитися про проведення розслідування фактів та обставин шляхом створення спеціальних слідчих комісій на засадах паритетності. Е.А. Пушмін наводить таке визначення процедури обслідування: «Міжнародна слідча процедура – це такий міжнародно-правовий засіб мирного врегулювання, який виявляється в розслідуванні (що здійснюється сторонами безпосередньо чи спільно з третіми державами) конкретних обставин і фактичних даних, які лежать в основі міждержавних суперечок, і наданні відповідних доповідей державам, що сперечаються» [6, с. 43].

До сфери розгляду слідчих комісій належать не тільки питання фактичних обставин справи, а й правових положень, пов'язаних зі спірною ситуацією. На відміну від погоджувальних комісій, що здійснюють додатково й функції посередництва, слідчі комісії створюються для з'ясування спірних обставин чи положень [4, с. 82].

У цій ситуації виникає питання про міжнародно-правові наслідки діяльності органів з установлення фактів. За своїм характером висновки слідчих комісій не є обов'язковими для сторін спору. Держави можуть як погодитись із цими висновками, так і відмовитись прийняти їх. Слідчі комісії не розв'язують спір по суті [3, с. 68].

Отже, врегулювання спору здійснюється не слідчими комісіями, а його безпосередніми учасниками шляхом переговорів із використанням можливостей, що надаються такими консультативними за своєю природою органами, як слідчі комісії [5, с. 15].

Уперше необхідність цього засобу вирішення спорів теоретично обґрунтував російський професор Ф. Мартенс у кінці XIX ст. Завдання комісії повинно полягати в тому, вважає Ф. Мартенс, щоб дослідити в разі потреби на місці всі обставини спору і представити свою доповідь державам, які хоча й не визнають її за третейське рішення, але приймають її як основу всіх подальших дій [2, с. 60].

На думку Е.А. Пушміна, інститут міжнародного розслідування є одним із найменш досліджених у доктрині. Він склався на рубежі XIX та XX сторіч. Як самостійний міжнародно-правовий інститут процедура обслідування отримала своє закріплення в Гаазькій конвенції 1899 року [6, с. 43].

У 1899 році в Гаазі було скликано Першу мирну конференцію, в якій брали участь 26 держав. За результатами конференції була прийнята, з-поміж іншого, Конвенція про мирне врегулювання міжнародних спорів, яка передбачала створення слідчих комісій як один із засобів вирішення спорів. У ній була приділена увага завданням таких

комісій, складу й порядку їх роботи, обов'язкам держав, між якими виник спір, щодо комісії, змісту й характеру доповіді комісії.

Росія виступила ініціатором створення міжнародних слідчих комісій. Її представником був Ф. Мартенс, який узагальнив досвід роботи деяких національних комісій та обґрунтував переваги цього засобу мирного вирішення спорів, що він убачав у такому:

1) «у будь-якому міжнародному спорі велике значення має як з'ясування фактичних обставин та істинних причин спору, так і час, необхідний для того, щоб знизити збудження суспільної думки;

2) процедура обслідування особливо приваблива з огляду на свою повну добровільність;

3) ті нечисленні слідчі комісії, що мали випадки застосування на практиці, довели свою користь» [6, с. 43].

У прийнятій Конвенції слідчим комісіям було присвячено шість статей (9–14). Стаття 9 Конвенції проголошує, що держави, які підписались, визнають корисним у разі міжнародних суперечок, які не зачіпають ані честі, ані істотних інтересів, щоб сторони, які не досягли згоди дипломатичним шляхом, засновували, наскільки дають змогу обставини, міжнародну слідчу комісію, на якій буде лежати обов'язок полегшувати розв'язання цих суперечок шляхом з'ясування питань факту за допомогою неупередженого та добросовісного їх розслідування [6, с. 43–44].

Міжнародні слідчі комісії створювались на основі особливої угоди між сторонами спору, в якій мали бути точно встановлені факти, що підлягають розслідуванню, обсяг повноважень членів комісії та порядок проведення розслідування. Якщо угодою не встановлювались форми і строки розслідування, вони визначались самою комісією. Також Конвенція закріплювала необов'язковість для сторін висновку комісії й відмінність його від третейського рішення [4, с. 83].

Наступним кроком у регламентації міжнародних слідчих комісій стало прийняття на II Гаазькій конференції миру 1907 року нової Конвенції про мирне врегулювання міжнародних спорів. Однак цьому передувала трагічна подія, яка й дала поштовх подальшому розвитку інституту обслідування.

У 1904 році на Далекому Сході велася російсько-японська війна. На підмогу фортеці Порт-Артур із міста Лібава відправилась Друга тихоокеанська ескадра російського флоту під командуванням віце-адмірала Зіновія Петровича Рожественського.

На шляху слідування ескадри знаходились води, що були під контролем Великобританії, яка, не перебуваючи в стані війни з Росією, надавала активну підтримку Японії, підписавши з нею договір про воєнне співробітництво.

Виходячи з порту, командування російської флоту було переконане в тому, що на ескадру готується напад. Цьому сприяли повідомлення, що надходили до й після виходу з порту, про намір японців перешкодити походу та затримати кораблі. Надходили також повідомлення про помічені в морі невідомі підозрілі міноносці, хоча мало хто очікував появи японських військових кораблів у Ла-Манші. Однак небезпеку підтверджувала й команда прикордонного корабля «Бакан», яка також бачила загадкові міноносці.

Трагедія сталася в районі однієї з найбільших мілин Північного моря – Доггер-банки, що знаходилась поблизу Британських берегів і була традиційним місцем рибної ловлі.

Напередодні, ввечері 21 жовтня, плавуча майстерня «Камчатка» відстала від ескадри через ремонт у машині. Було посилено бойову готовність. Близько восьмої години вечора броненосець «Князь Суворов» почав приймати сигнали від «Камчатки», яка повідомила, що її переслідують невідомі міноносці, й запросила координати ескадри. Це було досить підозріло, тому у відповідь було повідомлено про необхідність відірватися від переслідування та

направлятися в сторону Доггер-банки без зазначення точних координат зустрічі.

О 00:55 22 жовтня ескадра увійшла в Доггер-банку, де знаходилась бри-танська риболовна флотилія кількістю у 22 траулери. Як свідчили пізніше російські моряки, з «Князя Суворова» було помічено підозріле судно, на якому, на відміну від траулерів, не горіли розпізнавальні вогні. Судно було визначено як міноносець, й адмірал З.П. Рожественський віддав наказ про відкриття вогню.

Особовий склад російських кораблів було погано підготовлено. Почалася паніка, результатом якої був обстріл крейсерів «Аврора» і «Дмитрий Донской» своїми ж кораблями, що прийняли їх за ворожі судна. Після того як було виявлено, що вогонь ведеться по озброєних цивільних судах і своїх кораблях, надійшов наказ про припинення вогню.

Обстріл продовжувався близько 20 хвилин. У результаті вогню було потоплено рибацький траулер «Крейн», ще п'ять було пошкоджено, загинув один рибак, шестеро було поранено, крейсер «Аврора» було пошкоджено, два члени його екіпажу поранено (один із них пізніше помер).

Цей інцидент мав величезний міжнародний резонанс. Назву «Гулльський інцидент» він отримав через те, що британські траулери були приписані до порту Гуль. Відносини Росії та Британії загострилися до небувалих масштабів. До сьогодні цей інцидент відомий у Британії під назвою «Russian Ourtage» – «Припадок російського гніву». Британія закликала повернути ескадру назад до місця дислокації, а віце-адмірала З.П. Рожественського віддати до трибуналу. Існувала навіть загроза розриву дипломатичних відносин між двома державами.

Однак усього цього вдалося уникнути. Російський уряд, з метою розслідування «Гулльського інциденту», запропонував звернутися до такого засобу мирного вирішення спорів, як обслідування, яке до того часу не практикувалося. Британія погодилася.

Створена із цією метою міжнародна слідча комісія була першим випадком звернення до цього засобу розв'язання міжнародних суперечок в історії.

Гулльську слідчу комісію було створено відповідно до положень Конвенції 1899 року. Відповідно до статті 10, Конвенція встановлює факти, що підлягають розгляду, та обсяг повноважень членів комісії, а також установлює процедуру. Виходячи із цих положень, завданням комісії було проведення розслідування й надання доповіді щодо обставин інциденту, особливо з питання оцінювання ступеня відповідальності й осуду, якого мають зазнати піддані обох сторін, які підписали угоду, або якої-небудь іншої країни, якщо відповідальність буде встановлена слідством.

Своє врегулювання в Конвенції 1899 року знайшло питання формування слідчих комісій. Так, стаття 11 Конвенції в цьому питанні відсилає до статті 32, яка передбачає таку процедуру: кожна сторона призначає двох членів комісії, які потім обирають голову комісії. У випадку рівного розподілу голосів вибір голови здійснюється третьою державою, обраною сторонами спільною згодою. З огляду на ці положення, членами Гулльської слідчої комісії стали представник Росії адмірал Дубасов і представник Британії адмірал Б'юмонт. Росія запросила до комісії Францію, яка призначила адмірала Фрунзе, Британія – США, представником яких став адмірал Девіс. 22 грудня комісія зібралась у Парижі й обрала п'ятим членом австрійського адмірала Шпауна, який став головою комісії.

Засідання комісії продовжувались із 9 січня по 25 лютого 1905 року. Було допитано багатьох учасників інциденту. Комісія встановила, що, окрім російських моряків, японські міноносці ніхто не бачив. Доповідь комісії прийнято частково всіма голосами проти голосу Дубасова [8].

Висновки комісії були такими. Відповідальність за обстріл суден і за його результати лягає на адмірала З.П. Рожественського. Судна риболовної флотилії не здійснили

жодних ворожих дій. Ні серед рибалок, ні взагалі в тому районі жодних міноносців не було, тож відкриття вогню адміралом З.П. Рожественським не мало під собою підстав (адмірал Дубасов залишився з окремою думкою, вважаючи, що біля ескадри знаходилися підозрілі судна, які й викликали вогонь). Також комісія дійшла висновку, що тривалість вогню була більшою, ніж це було необхідно.

У будь-якому випадку комісари із задоволенням одностайно відзначили, що адмірал З.П. Рожественський особисто зробив усе, що міг, від початку й до кінця інциденту, щоб запобігти веденню вогню по риболовах, упізнаних як такі. Проте більшість комісарів відзначили, що вони шкодують, що адмірал З.П. Рожественський не попіклувався проінформувати владу сусідніх морських держав, що у зв'язку з необхідністю для нього відкрити вогонь поблизу групи траулерів ці судна невідомої національності потребують допомоги.

Наприкінці доповіді комісари заявили, що висновки, яких досягла комісія, на їхню думку, не ставлять під сумнів військові якості або людяність адмірала З.П. Рожественського чи особового складу його ескадри [11].

З'ясувавши фактичні обставини інциденту, комісія вважала свій обов'язок виконаним. Подальше врегулювання відбувалось дипломатичним шляхом. Британія відкликала своє наполягання на покаранні російського адмірала, а Росія виплатила британському уряду 65 000 фунтів як компенсацію жертвам інциденту.

Безсумнівно, те, що сталося в районі Доггер-банки, було величезною трагедією, яка призвела до смертей ні в чому не винних людей. При цьому цей інцидент надав імпульс розвитку такого важливого інституту міжнародного права, як мирне вирішення міжнародних спорів.

Результати роботи Гулльської слідчої комісії багато в чому є спірними. О.М. Ладженський дає їм таку оцінку: «Висновок цієї слідчої комісії мав компромісний і не зовсім послідовний характер. У цьому випадку комісія виконувала функції не тільки слідчі, а й погоджувальні. Вона значною мірою нагадує погоджувальні комісії» [4, с. 87].

Одним із мінусів діяльності Гулльської комісії було те, що її учасники витратили занадто багато часу на складання правил процедури діяльності комісії, оскільки в Конвенції 1899 року цьому питанню присвячено лише кілька положень [2, с. 62].

Міжнародна спільнота зробила відповідні висновки. На Конференції 1907 року, згаданій раніше, визнано, що Конвенція 1899 року надала слідчим комісіям характер, «корисність якого ніхто не може заперечувати». У доповіді з питання перегляду Конвенції 1899 року обґрунтовувалась необхідність доповнення інституту обслідування системою правил процедури, які б посилили надійність та ефективність його використання [6, с. 44].

Уже у 1907 році, на II Гаазькій конференції миру, Конвенцію 1899 року доповнено новими положеннями, прийнято нову Конвенцію про мирне врегулювання міжнародних спорів. Розділ, присвячений міжнародним слідчим комісіям, зазнав змін і був доповнений, у результаті чого міжнародним слідчим комісіям присвячено вже 28 статей. Е.А. Пушмін зазначав: «Інститут розслідування було визначено більш точно й у якомусь сенсі вдосконалено, зокрема щодо правил слідчого провадження» [6, с. 44].

Нова Конвенція точно визначила факти, що підлягають розслідуванню, встановила порядок і строк створення комісії й обсяг повноважень її членів. Відповідно до статті 10 Конвенції, міжнародні слідчі комісії засновуються шляхом укладання особливої угоди між сторонами суперечки. Ураховуючи досвід Гулльського інциденту, вдосконалено порядок призначення членів комісії, в результаті чого його можна вважати досить детально розробленим. Як і раніше, кожна сторона призначає двох членів комісії. Конвенція 1907 року, на відміну від Конвенції 1899 року, визначила, що тільки один із цих членів може бути громадянином

кожної зі сторін. Ці члени разом обирають голову комісії. У випадку незгоди сторін щодо кандидатури голови сторони обирають третю державу, представник якої стає головою комісії. Якщо й щодо цього згоди досягнуто не було, то кожна сторона обирає державу, які, у свою чергу, обирають голову. Ще однією новизною стало передбачення випадку недосягнення згоди цими державами: коли протягом двох місяців ці держави не досягнули згоди, кожна з них представляє двох кандидатів серед членів Постійної палати третейського суду. У такому випадку голова комісії обирається жеребом.

Загалом нова Конвенція містить численну кількість положень, що регулюють питання формування й діяльності слідчих комісій, які не було врегульовано в Конвенції 1899 року.

Більш вагомого значення набула угода про розслідування, розширилось коло питань, які визначаються цією угодою. Окрім фактів, що підлягають розслідуванню, порядку і строку формування комісії й обсягу повноважень її членів, угода, якщо це необхідно, визначає місце перебування комісії та її право переміщення, мову, якою комісія буде користуватися, строки представлення комісії сторонами власного бачення фактів, а також усі умови, про які сторони домовляться. Також передбачено можливість призначення асесорів і необхідність закріплення порядку їх призначення й обсягу повноважень в угоді про розслідування.

Новизною в Конвенції 1907 року стало передбачене в статті 14 право сторін призначати особливих агентів при слідчих комісіях, які представляють сторони й виконують роль посередників між ними й комісією.

З метою полегшення процесу формування та діяльності слідчих комісій у Конвенції 1907 року передбачено низку норм, які будуть застосовуватись до слідчого провадження, якщо сторони не передбачать інших правил. Це дало змогу скоротити час, необхідний для утворення слідчої комісії, а також привести їх до єдиного зразка. До таких норм можна зарахувати положення про встановлення місця перебування слідчої комісії (стаття 11), порядок заміщення членів комісії (стаття 13), визначення органу, що буде виконувати функції канцелярії слідчої комісії, та регламентація таких функцій (стаття 15–16) тощо.

Окрім цього, стаття 18 Конвенції наділяє слідчі комісії повноваженнями встановлювати подробиці провадження і здійснювати всі формальності, пов'язані зі збиранням доказів, що не передбачені в угоді про розслідування. у результаті цього в разі виникнення необхідності швидкого прийняття рішення з того чи іншого питання комісія не буде змушена звертатися до сторін і чекати на їхню узгоджену позицію, а матиме змогу оперативно й самостійно прийняти відповідне рішення з метою виконання покладених на неї функцій.

Значну кількість статей нової Конвенції присвячено процесу збирання доказів і питанню їх достовірності, особливо того, що стосується показань свідків. Засновуючись на досвіді, отриманому після Гулльського інциденту, автори Конвенції вирішили надати цим питанням нормативно визначеного характеру, тим самим запобігти можливим спорам між сторонами стосовно процедури, яка буде застосовуватись у процесі обслідування. Визначено змагальний характер слідчої процедури (стаття 19), можливість виїзду комісії на місце з метою збирання доказів та огляду місцевості (статті 20–21). Передбачений у статті 12 Конвенції 1899 року обов'язок сторін надавати слідчій комісії всі засоби і способи, необхідні для повного з'ясування й точної оцінки спірних фактів, доповнено

в статті 23 обов'язком забезпечення явки свідків та експертів, що знаходяться на їхній території. Отже, сторона позбавлялась можливості не допустити допиту осіб, свідчення яких могли б скомпрометувати таку сторону.

У процесі роботи слідчої комісії основний обсяг доказової бази формується за рахунок показань свідків. Отже, питання допиту свідків і достовірності їхніх показань має величезне значення. У результаті низка статей Конвенції 1907 року (статті 25–28) детально регламентувала процедуру допиту свідків.

Окрім цього, Конвенція 1907 року встановила, що засідання комісії мають провадитись за закритими дверима та залишатись секретними. Будь-яке рішення приймається більшістю голосів, а відмова будь-якого члена від участі в голосуванні заноситься до протоколу (стаття 30). Рішення про необхідність закріплення цієї норми в новій Конвенції багато в чому продиктовано досвідом роботи комісії з Гулльського інциденту.

Заключні статті Конвенції 1907 року, як і Конвенції 1899 року, присвячені доповіді, що надає комісія за результатами своєї роботи. У статті 14 Конвенції 1899 року йшлося про неов'язкову юридичну силу доповіді комісії для сторін і відсутність у неї сили третейського рішення. Такий самий зміст має стаття 35 Конвенції 1907 року. Стаття 13 Конвенції 1899 року передбачає, що доповідь підписується всіма членами комісії. Стаття 33 Конвенції 1907 року дублює цю норму, однак доповнює її положенням про те, що в разі відмови одного зі членів комісії підписати доповідь вона залишається в силі, тим самим устанавлюючи можливість окремої думки, як це мало місце у випадку з адміралом Дубасовим.

Висновки. Проаналізувавши вищевикладене, можна простежити певну послідовність розвитку інституту обстеження. Першим кроком на шляху його встановлення стало визнання міжнародною спільнотою необхідності існування такого засобу. Таке усвідомлення відображено в Конвенції 1899 року. Однак, коли в 1904 році трапився інцидент у Доггер-банці й було створено першу слідчу комісію з устанавлення фактів, стало зрозуміло, що перший нормативно-правовий досвід із цього питання не є цілком успішним і потребує доопрацювання й удосконалення. Доповнений і більш детальний міжнародно-правовий акт щодо мирних засобів вирішення міжнародних конфліктів, яким стала II Гаазька конвенція, прийнято в 1907 році. Досвід і практика Гулльської слідчої комісії мали вирішальний і безпосередній вплив на те, як саме в Конвенції буде регламентовано інститут обстеження. Насамперед стала зрозумілою необхідність закріплення в новій Конвенції правил процедури, що дало державам змогу зекономити час на формуванні слідчих комісій, а також призвело до їх уніфікації. Гулльська слідча комісія виявила недоліки в регулюванні діяльності слідчих комісій і показала, які саме питання потребували нормативно-правового закріплення, а рішення, що були прийняті сторонами та самою комісією з питань організації її діяльності й процедури проведення розслідування, стали основою для розробки і прийняття нової Конвенції.

У свою чергу, положення Конвенції стали підґрунтям і зразком для договорів про мирне вирішення спорів, що укладались між державами в майбутньому, а також визначили вектор розвитку інституту обстеження загалом.

Отже, події в районі Доггер-банки в 1904 році хоча й були трагічними, але дали безпосередній поштовх подальшого розвитку інституту обслідування, показавши його дієвість та ефективність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом / П. Маланчук. – Х. : Консум, 2005. – 592 с.
2. Абашидзе А.Х. Мирное разрешение международных споров: современные проблемы : [монография] / А.Х. Абашидзе, А.М. Солнцев. – 2-е изд. – М. : РУДН, 2012. – 307 с.
3. Анисимов Л.Н. Международно-правовые средства разрешения межгосударственных споров (конфликтов) / Л.Н. Анисимов ; ЛГУ им. А.А. Жданова. – Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1975. – 164 с.

4. Ладыженский А.М. Мирные средства разрешения споров между государствами / А.М. Ладыженский, И.П. Блищенко. – М. : Гос. изд-во юрид. лит. 1962. – 175 с.
5. Мовчан А.П. Мирные средства разрешения международных споров / А.П. Мовчан. – М. : Моск. гос. ун-т, 1957. – 30 с.
6. Пушмин Э.А. Мирные средства разрешения международных споров : [учебное пособие] / Э.А. Пушмин. – Ярославль : Ярослав. гос. ун-т, 1981. – 79 с.
7. Гребнев А. Гулльский инцидент: тайна трагедии у Доггер-банка / А. Гребнев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://warspot.ru/4218-gullskiy-incident-tayna-tragedii-u-dogger-banki>.
8. Гулльский инцидент и гулльская международная следственная комиссия // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. – Россия : Санкт-Петербург, 1890–1907. – 82 т. и 4 доп. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://gatchina3000.ru/big/032/32363_brockhaus-efron.htm.
9. Конвенція про мирне врегулювання міжнародних спорів / Гаага, 18 жовтня 1907 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_938.
10. Конвенція про мирне врегулювання міжнародних спорів / Гаага, 29 липня 1899 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://avalon.law.yale.edu/19th_century/hague01.asp.
11. International commissions of inquiry. Incident in the north sea (the dogger bank case). Report. 1904 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.worldcourts.com/ici/eng/decisions/1905.02.26_doggerbank.htm.
12. Revised General Act for the pacific settlement of international disputes, 28 april 1949 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://treaties.un.org/doc/Treaties/1950/09/19500920%2010-17%20PM/Ch_II_1p.pdf.